https://ecs.ui.ac.ir/?lang=en

Journal of Endowment & Charity Studies
E-ISSN: 3115-7475
Vol.5, Issue.1, No.9, 2027, pp 1-24
Received: 17/06/2026
Last Revised: 19/10/2026
Accepted: 01/11/2026

Research Paper

Designing a Waqf Financialization Model to Support the Value Chain of Strategic Industries under Sanctions: An Economic Defense Approach

Mostafa Kazemi Najafabadi *
Associate Professor, Department of Economics, Social Sciences Research Institute, Research Institute of Hawzah and University (RIHU), Qom, Iran
mostafakazemi@rihu.ac.ir

Ahmadali Rezai
Ph.D. in Islamic Economics, Economics Research Group, Al-Mustafa International Research Institute, Qom, Iran
Rezai.ahmadali66@miu.ac.ir

Introduction
In recent decades, economic sanctions have restricted Iranian strategic industries' access to financial resources, technology, and international markets, disrupting the financing and sustainability of their value chains (Zarei et al., 2024). Conversely, strengthening endogenous capacities and utilizing modern financing instruments are among the most important strategies for enhancing economic resilience (Suhairi et al., 2024). As a key institution of the Islamic economy, waqf has considerable potential to direct assets toward productive investment through instruments such as cash waqf, waqf of shares, waqf funds, and waqf sukuk (Kazemi Najafabadi, 2021, 2022; Jouti, 2022). Nevertheless, a review of the literature shows that no comprehensive model has yet been presented for waqf financialization aimed at supporting the value chain of strategic industries under sanctions, and most studies have examined waqf from a jurisprudential, social, or charitable perspective. Accordingly, the main research question is: What are the dimensions, components, and mechanisms of a waqf financialization model for supporting the value chain of strategic industries under sanctions? The study aims to design and validate this model with an economic defense approach. The research is significant because it transforms the traditional capacities of waqf into effective financing flows and enhances economic resilience. The main limitation is its focus on the macro level and the absence of a case implementation in a specific industry.

Methodology
This study is applied in terms of purpose and mixed-method (qualitative–quantitative) with an exploratory approach in terms of nature. In the qualitative phase, grounded theory (Strauss and Corbin's paradigmatic model) was employed. The statistical population included experts in waqf, Islamic finance specialists, managers of strategic industries, and resistance economy experts; using purposive sampling and reaching theoretical saturation, 18 participants were selected. Data were analyzed through semi-structured interviews and open, axial, and selective coding. In the fuzzy Delphi phase, 15 experts participated in consensus-building and indicator screening, using a five-point fuzzy scale with an acceptance threshold of 0.7. In the quantitative phase, a Likert-scale questionnaire was developed, and 150 usable questionnaires were collected through purposive and convenience sampling. Data were analyzed using partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) and SmartPLS software. The study was conducted during the second half of 2025.

Findings
Findings from the grounded theory phase indicated that the conceptual model consists of six dimensions: waqf

*Corresponding Author
Kazemi Najafabadi, M., & Rezai, A.A. (2027). Designing a waqf financialization model to support the value chain of strategic industries under sanctions: An economic defens approach. *Journal of Endowment & Charity Studies*, 5(1), 1-24. https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202
3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

resources, financialization instruments, intermediary institutions, value chain support, governance requirements, and economic defense outcomes. In the fuzzy Delphi phase, indicators were refined and confirmed based on expert consensus; indicators such as Shariah supervision (0.91), institutional transparency (0.88), and waqf sukuk (0.86) obtained the highest importance, while some indicators were removed or modified. The results of structural equation modeling showed that all hypothesized paths from waqf resources to economic defense were positive and statistically significant; the strongest relationship was the path from economic resilience to economic defense (0.81, t = 7.02), followed by value chain to resilience (0.77, t = 6.45). Model fit indices were also satisfactory (SRMR = 0.071; R^2 for economic defense outcomes = 0.68; Q^2 = 0.46).

Discussion and Conclusion

By designing and validating a waqf financialization model to support the value chain of strategic industries under sanctions, this study elevates the role of waqf from a merely charitable institution to a developmental and investment-oriented one. The findings showed that realizing the developmental function of waqf is not achievable merely by increasing financial resources; rather, modern financial instruments, efficient intermediary institutions, and a transparent governance system are prerequisites for converting waqf assets into productive capital. The distinguishing feature of this research is the systematic integration of these components into a validated causal model that explains the path from waqf resources to economic defense outcomes. Based on the findings, it is recommended to establish specialized waqf investment funds for strategic industries, develop waqf financialization instruments such as waqf sukuk, establish an integrated governance system for endowments, and incorporate waqf financialization into policies supporting strategic industries and the resistance economy.

Keywords

Waqf Financialization, Value Chain, Strategic Industries, Sanctions, Economic Defense.

مطالعات وقف و امور خیریه

دوره ۵، شماره ۱، شماره پیاپی(۹)، ۱٤۰٦، ص ۱-۲٤

تاریخ دریافت: ۱٤۰۵/۳/۲۷ تاریخ آخرین بازنگری: ۱٤۰۵/۷/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱٤۰۵/۸/۱۰

مقاله پژوهشی

طراحی مدل مالی‌سازی وقف برای حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم: یک رویکرد دفاع اقتصادی

مصطفی کاظمی نجف‌آبادی [۱] * و احمدعلی رضایی [۲]

۱. دانشیار گروه اقتصاد، پژوهشکده علوم اجتماعی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

mostafakazemi@rihu.ac.ir

۲. دکتری اقتصاد اسلامی، پژوهشگر همکار گروه علمی اقتصاد، پژوهشگاه بین المللی المصطفی، قم، ایران

Rezai.ahmadali66@miu.ac.ir

چکیده

در این پژوهش، با هدف طراحی و اعتبارسنجی مدل مالی‌سازی وقف در حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم، از رویکرد ترکیبی شامل نظریهٔ داده‌بنیاد، دلفی فازی و مدل‌سازی معادلات ساختاری (PLS-SEM) استفاده شده است. دورهٔ زمانی اجرای پژوهش نیمهٔ دوم سال ۱۴۰۴ در نظر گرفته شد. در مرحلهٔ کیفی، جامعهٔ آماری شامل خبرگان حوزهٔ وقف، متخصصان مالی اسلامی، مدیران صنایع راهبردی و کارشناسان اقتصاد مقاومتی بود که با روش نمونه‌گیری هدفمند و با رسیدن به اشباع نظری، ۱۸ نفر به عنوان نمونه انتخاب شدند. در مرحلهٔ دلفی فازی نیز ۱۵ نفر از خبرگان تخصصی در حوزه‌های یادشده به منظور اجماع‌سازی و غربال شاخص‌ها مشارکت داشتند. در مرحلهٔ کمّی، داده‌ها از طریق پرسشنامهٔ مبتنی بر طیف لیکرت از جامعهٔ خبرگان و مدیران مرتبط جمع‌آوری و با استفاده از SmartPLS تحلیل شدند. یافته‌های مرحلهٔ داده‌بنیاد نشان داد مدل مفهومی شامل ابعاد منابع وقفی، ابزارهای مالی‌سازی، نهادهای واسط، حمایت از زنجیرهٔ ارزش، الزامات حکمرانی و پیامدهای دفاع اقتصادی است. در مرحلهٔ دلفی فازی، شاخص‌ها بر اساس میزان توافق خبرگان پالایش و تأیید شدند. نتایج مدل‌سازی معادلات ساختاری نیز نشان داد تمامی مسیرهای مفروض از منابع وقفی تا دفاع اقتصادی دارای اثر مثبت و معنادار هستند و مدل از برازش مناسب و قدرت تبیین قابل قبول برخوردار است. نتایج کلی پژوهش بیانگر آن است که مالی‌سازی وقف می‌تواند از طریق ایجاد سازوکارهای نهادی و مالی، ظرفیت‌های سنتی وقف را به جریان‌های مؤثر تأمین مالی در صنایع راهبردی تبدیل و نقشی مهم در افزایش تاب‌آوری اقتصادی و کاهش آثار تحریم‌ها ایفا کند.

واژه‌های کلیدی

مالی‌سازی وقف، زنجیرهٔ ارزش، صنایع راهبردی، تحریم، دفاع اقتصادی.

---

*نویسنده مسئول

کاظمی نجف‌آبادی، م.، و رضایی، ا.ع. (۱۴۰۶). طراحی مدل مالی‌سازی وقف برای حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم: یک رویکرد دفاع اقتصادی. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۵(۱)، ۱-۲۴. https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

۱- مقدمه و بیان مسئله

در دهه‌های اخیر، تحریم‌های اقتصادی به یکی از مهم‌ترین چالش‌های اقتصاد ایران تبدیل شده و دسترسی به منابع مالی، فناوری و بازارهای بین‌المللی را با محدودیت مواجه کرده‌اند. این شرایط به ویژه صنایع راهبردی را که نقشی مهم در امنیت اقتصادی، توسعهٔ فناوری، اشتغال و خودکفایی دارند، تحت تأثیر قرار داده و موجب اختلال در تأمین مالی، تولید و توسعهٔ زنجیرهٔ ارزش این صنایع شده است. مطالعات نشان می‌دهند تحریم‌ها به ویژه از طریق محدودیت در واردات کالاهای واسطه‌ای، انتقال فناوری و دسترسی به منابع مالی خارجی، آثار منفی قابل ملاحظه‌ای بر تولید و رشد اقتصادی داشته‌اند (زارعی و همکاران، ۱۴۰۳: ۵۰). در مقابل، تقویت ظرفیت‌های درون‌زا و بهره‌گیری از ابزارهای نوین تأمین مالی از مهم‌ترین راهکارهای افزایش تاب‌آوری اقتصادی در شرایط تحریم محسوب می‌شوند (مرادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۶).

زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی از تأمین مواد اولیه تا تحقیق و توسعه، تولید و توزیع را در بر می‌گیرد و پایداری آن نیازمند دسترسی به منابع مالی پایدار است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند استمرار تولید، توسعهٔ فناوری و پایداری صادرات در این صنایع مستلزم بهره‌گیری از سازوکارهای مالی مقاوم و انعطاف‌پذیر است (حمزه‌پور و طهماسبی بلوک‌آباد، ۱۴۰۰: ۸۳؛ حسینی، ۱۳۹۴: ۲۱۱). با توجه به محدودیت منابع بودجه‌ای دولت، استفاده از ظرفیت‌های مردمی و نهادهای اقتصادی مبتنی بر مشارکت اجتماعی بیش از گذشته اهمیت یافته است.

در این میان، وقف به عنوان یکی از نهادهای مهم اقتصاد اسلامی، ظرفیتی قابل ملاحظه برای تجهیز و تخصیص منابع مالی در مسیر توسعهٔ اقتصادی دارد. تحولات حوزهٔ مالی اسلامی نیز با توسعهٔ ابزارهایی مانند وقف نقدی، وقف سهام، صندوق‌های وقفی و صکوک وقفی، امکان هدایت دارایی‌های وقفی به سرمایه‌گذاری‌های مولد را فراهم کرده است. مطالعات فقهی نیز مشروعیت وقف پول و وقف سهام را تأیید کرده‌اند (کاظمی نجف‌آبادی، ۱۴۰۱: ۲۱۵). همچنین، پژوهش‌های داخلی و خارجی نشان می‌دهند ترکیب وقف با ابزارهای مالی اسلامی می‌تواند نقشی مؤثر در تأمین مالی فعالیت‌های تولیدی، توسعهٔ زیرساخت‌ها و ارتقای تاب‌آوری اقتصادی ایفا کند (Badrane & Bamousse, 2025: 92; Jouti, 2022: 37).

با وجود این ظرفیت‌ها، بررسی ادبیات پژوهش نشان می‌دهد تاکنون مدلی جامع برای مالی‌سازی وقف با هدف حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم ارائه نشده است و بیشتر مطالعات وقف را از نظر فقهی، اجتماعی یا خیریه بررسی کرده‌اند؛ از این رو، پژوهش حاضر با هدف طراحی مدل مالی‌سازی وقف برای حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی با رویکرد دفاع اقتصادی انجام شده است تا ابعاد، مؤلفه‌ها و سازوکارهای این مدل را شناسایی و اعتبارسنجی کند. بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش آن است که مدل مالی‌سازی وقف برای حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم دارای چه ابعاد، مؤلفه‌ها و سازوکارهایی است؟

۲- ادبیات پژوهش

۲-۱ مالی‌سازی وقف

وقف یکی از مهم‌ترین نهادهای اقتصادی و اجتماعی در نظام اقتصادی اسلام است که همواره در تأمین مالی خدمات عمومی، توسعهٔ زیرساخت‌های اجتماعی و تحقق عدالت اجتماعی نقش داشته است. در مفهوم سنتی، وقف به معنای حبس اصل مال و اختصاص منافع آن در مسیر اهداف عمومی و خیرخواهانه است، اما تحولات اقتصادی و نیازهای جدید ضرورت بازنگری در کارکردهای سنتی آن را آشکار و زمینهٔ حرکت به سوی رویکردهای توسعه‌محور را فراهم کرده است (کاظمی نجف‌آبادی، ۱۴۰۰: ۲۹).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

وقف سنتی عمدتاً بر دارایی‌های غیرمنقول استوار بوده و اگرچه آثار اجتماعی قابل ملاحظه‌ای داشته است، محدودیت‌هایی مانند نقدشوندگی کم، دشواری مدیریت و انطباق محدود با نیازهای اقتصادی جدید، توسعهٔ الگوهای نوین مدیریت وقف را ضروری کرده‌اند (Jouti, 2022: 39). در این راستا، مفهوم وقف مولد با هدف بهره‌برداری اقتصادی از دارایی‌های وقفی و ایجاد درآمدهای پایدار شکل گرفته است. در این رویکرد، دارایی‌های وقفی از طریق سرمایه‌گذاری و مدیریت حرفه‌ای، ضمن حفظ اصل مال، در خدمت توسعهٔ اقتصادی قرار می‌گیرند (Lubis & Marpaung, 2025: 16).

توسعهٔ وقف مولد زمینهٔ گسترش وقف سرمایه‌گذاری را نیز فراهم کرده است؛ به گونه‌ای که منابع وقفی در پروژه‌های تولیدی، زیربنایی و توسعه‌ای به کار گرفته می‌شوند و علاوه بر حفظ سرمایه، امکان حمایت از اشتغال، سرمایه‌گذاری و صنایع راهبردی را فراهم می‌کنند (Badrane & Bamousse, 2025). از سوی دیگر، وقف نقدی به عنوان یکی از مهم‌ترین نوآوری‌های مالی اسلامی، امکان مشارکت گسترده‌تر افراد و تخصیص انعطاف‌پذیر منابع را فراهم کرده است. پژوهش‌های فقهی مشروعیت وقف پول را تأیید کرده و مطالعات اخیر نیز ظرفیت آن را در تأمین مالی فعالیت‌های اقتصادی و حمایت از زنجیره‌های ارزش نشان داده‌اند (کاظمی نجف‌آبادی، ۱۴۰۰: ۳۱؛ Nissa et al., 2025: 98).

در تکمیل این تحول، صندوق‌های وقفی، صکوک وقفی و وقف سهام به عنوان مهم‌ترین ابزارهای مالی‌سازی وقف مطرح شده‌اند. صندوق‌های وقفی با تجمیع و مدیریت حرفه‌ای منابع، امکان تأمین مالی پروژه‌های بزرگ را فراهم می‌کنند. صکوک وقفی نیز با تجهیز سرمایه‌های خرد و کلان، ظرفیتی مناسب برای تأمین مالی پروژه‌های توسعه‌ای ایجاد می‌کند و ترکیب آن با وقف نقدی، کارایی نظام تأمین مالی اسلامی را افزایش می‌دهد (Sulaeman et al., 2022: 77). همچنین، وقف سهام با حفظ اصل دارایی و بهره‌گیری از منافع سهام شرکت‌ها، امکان حضور مستقیم منابع وقفی در فعالیت‌های مولد و حمایت از صنایع راهبردی را فراهم کرده و از نظر فقهی نیز تأیید شده است (کاظمی نجف‌آبادی، ۱۴۰۱: ۲۱).

برایند این تحولات شکل‌گیری مفهوم «مالی‌سازی وقف» است؛ فرایندی که طی آن، منابع وقفی با بهره‌گیری از ابزارها و نهادهای مالی نوین به جریان‌های پایدار تأمین مالی تبدیل می‌شوند. این رویکرد ضمن حفظ ماهیت شرعی وقف، امکان استفاده از ظرفیت بازارهای مالی و فناوری‌های نوین را برای توسعهٔ سرمایه‌گذاری، افزایش تاب‌آوری اقتصادی و حمایت از صنایع راهبردی در شرایط تحریم فراهم می‌کند (Korkut, 2025: 57; Alsadi, 2025: 93; Syahril, 2025: 17).

۲-۲ صنایع راهبردی

صنایع راهبردی به مجموعه‌ای از فعالیت‌های تولیدی و خدماتی اطلاق می‌شود که نقش اساسی در امنیت ملی، توسعهٔ اقتصادی، استقلال فناوری و پایداری اجتماعی کشورها دارند. این صنایع علاوه بر تأمین نیازهای حیاتی، در شرایط بحران، تحریم و شوک‌های بیرونی نیز باید توان حفظ عملکرد خود را داشته باشند؛ از این رو، از ارکان اصلی امنیت اقتصادی و تاب‌آوری ملی به شمار می‌روند (مرادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۱). همچنین، این صنایع با ایجاد ارزش افزوده، اشتغال و رشد اقتصادی، نقشی مهم در تقویت توان اقتصادی کشور ایفا می‌کنند (زارعی و همکاران، ۱۴۰۳: ۵۲).

از مهم‌ترین مصادیق صنایع راهبردی، صنایع دفاعی، دارویی، انرژی، فناوری‌های پیشرفته و صنایع غذایی راهبردی هستند. صنایع دفاعی با تولید تجهیزات و فناوری‌های مورد نیاز امنیت ملی، نیازمند توسعهٔ ظرفیت‌های بومی و تأمین مالی پایدار هستند (Majid, 2022: 17). صنعت دارویی نیز به دلیل ارتباط مستقیم با سلامت عمومی، در شرایط تحریم با چالش‌هایی همچون محدودیت دسترسی به مواد اولیه، فناوری و منابع مالی مواجه است (حسینی، ۱۳۹۴: ۶۰). در بخش انرژی نیز

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

سرمایه‌گذاری مستمر در زیرساخت‌ها و فناوری، علاوه بر تأمین نیازهای داخلی، نقشی مهم در درآمدهای ارزی و امنیت اقتصادی کشور دارد (زارعی و همکاران، ۱۴۰۳: ۵۴).

فناوری‌های پیشرفته شامل حوزه‌هایی مانند فناوری اطلاعات، هوش مصنوعی، زیست‌فناوری، نانوفناوری و صنایع هوافضا، از مهم‌ترین پیشران‌های توسعهٔ اقتصادی و افزایش رقابت‌پذیری محسوب می‌شوند و حمایت از زنجیرهٔ ارزش آنها در شرایط تحریم اهمیتی ویژه دارد (حمزه‌پور و طهماسبی بلوک‌آباد، ۱۴۰۰). همچنین، صنایع غذایی راهبردی با تأمین امنیت غذایی جامعه، از ارکان امنیت ملی است و تقویت تولید داخلی و توسعهٔ همکاری‌های اقتصادی در این حوزه، پایداری اقتصادی کشور را افزایش می‌دهد (آذربایجانی، ۱۴۰۳: ۷۰۱).

در ادبیات موضوع، راهبردی‌بودن صنایع بر اساس شاخص‌هایی مانند امنیت ملی، خودکفایی اقتصادی، فناوری بومی و ارزآوری ارزیابی می‌شود. صنایعی که در تأمین نیازهای حیاتی، کاهش وابستگی به خارج، توسعهٔ دانش فنی داخلی و افزایش صادرات نقشی مؤثرتر دارند، از اهمیت راهبردی بیشتری برخوردار هستند (حمزه‌پور و طهماسبی بلوک‌آباد، ۱۴۰۰: ۸۳).

بر این اساس، صنایع راهبردی به دلیل نقش تعیین‌کننده در امنیت ملی، توسعهٔ فناوری، خودکفایی و درآمدهای ارزی، جایگاهی ویژه در ساختار اقتصادی کشور دارند و حمایت هدفمند از زنجیرهٔ ارزش آنها، به ویژه از طریق سازوکارهای نوین تأمین مالی، یکی از الزامات تحقق تاب‌آوری و دفاع اقتصادی در شرایط تحریم محسوب می‌شود.

۲-۳ دفاع اقتصادی

با گسترش رقابت‌های اقتصادی و استفاده از ابزارهایی مانند تحریم، محدودیت‌های مالی و فناوری، مفهوم دفاع اقتصادی به یکی از محورهای اصلی سیاست‌گذاری اقتصادی و امنیت ملی تبدیل شده است. دفاع اقتصادی به مجموعه سیاست‌ها و سازوکارهایی اطلاق می‌شود که با هدف حفظ پایداری اقتصاد، کاهش آسیب‌پذیری در برابر تهدیدهای خارجی و صیانت از منافع ملی طراحی می‌شوند. در این رویکرد، اقتصاد به عنوان یکی از ارکان قدرت ملی تلقی می‌شود و حفظ عملکرد آن در شرایط بحرانی از مؤلفه‌های اساسی امنیت کشور به شمار می‌رود (مرادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۲).

یکی از مهم‌ترین مفاهیم این حوزه تاب‌آوری اقتصادی است که به توانایی اقتصاد در پیش‌بینی، جذب و بازیابی از شوک‌ها و بحران‌ها اشاره دارد. تنوع‌بخشی به منابع مالی، تقویت تولید داخلی، توسعهٔ سرمایه‌گذاری‌های پایدار و کاهش وابستگی به منابع خارجی، از مهم‌ترین عوامل ارتقای تاب‌آوری اقتصادی محسوب می‌شوند (Badrane & Bamousse, 2025: 118). همچنین، تجربهٔ اقتصاد ایران نشان می‌دهد اتکا به منابع مالی بومی توان مقابله با آثار تحریم را افزایش می‌دهد (زارعی و همکاران، ۱۴۰۳: ۶۰).

اقتصاد مقاومتی نیز بر بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی، مشارکت مردمی و استفادهٔ بهینه از منابع برای ایجاد اقتصادی درون‌زا، برون‌گرا و انعطاف‌پذیر تأکید دارد. در این چارچوب، توسعهٔ ابزارهای تأمین مالی بومی و استفاده از ظرفیت نهادهای اقتصادی اسلامی، به ویژه وقف، می‌تواند نقشی مؤثر در تقویت منابع مالی پایدار و مردمی‌سازی اقتصاد ایفا کند (حمزه‌پور و طهماسبی بلوک‌آباد، ۱۴۰۰: ۸۴).

از سوی دیگر، امنیت اقتصادی به دسترسی پایدار افراد، بنگاه‌ها و دولت به منابع و ظرفیت‌های اقتصادی مورد نیاز برای تحقق اهداف توسعه‌ای اشاره دارد و تحقق آن مستلزم امنیت سرمایه‌گذاری، انرژی، غذا، فناوری و نظام مالی است (آذربایجانی، ۱۴۰۳: ۷۰۳). در مقابل، جنگ اقتصادی با بهره‌گیری از ابزارهایی مانند تحریم، محدودیت‌های بانکی و اختلال

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

در زنجیره‌های تأمین، به دنبال کاهش توان تولیدی و مالی کشورهاست و تجربهٔ ایران نشان داده است این اقدامات دسترسی صنایع به منابع مالی و فناوری را با محدودیت مواجه می‌کند (زارعی و همکاران، ۱۴۰۳: ۷۱).

در چنین شرایطی، تأمین مالی مقاوم به عنوان یکی از ارکان دفاع اقتصادی مطرح می‌شود؛ رویکردی که بر تنوع‌بخشی به منابع مالی، کاهش وابستگی خارجی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های مردمی استوار است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند ابزارهای مالی اسلامی مانند وقف نقدی، صندوق‌های وقفی و صکوک وقفی، ظرفیتی مناسب برای تأمین مالی پایدار بخش‌های راهبردی دارند (Sulaeman et al., 2022: 77). همچنین، توسعهٔ فناوری‌های مالی می‌تواند شفافیت و کارایی این سازوکارها را افزایش دهد (Syahril et al., 2025: 52).

بر این اساس، دفاع اقتصادی چارچوبی برای تقویت تاب‌آوری، امنیت اقتصادی و اقتصاد مقاومتی در برابر جنگ اقتصادی است و مالی‌سازی وقف با تجهیز منابع مردمی و ایجاد سازوکارهای نوین تأمین مالی، می‌تواند به عنوان یکی از ابزارهای مؤثر دفاع اقتصادی در حمایت از صنایع راهبردی در شرایط تحریم ایفای نقش کند.

۲-٤ زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی

زنجیرهٔ ارزش، بر اساس دیدگاه پورتر، مجموعه‌ای از فعالیت‌های به‌هم‌پیوسته است که از تأمین نهاده‌ها آغاز می‌شود و تا عرضهٔ محصول به مصرف‌کننده ادامه می‌یابد. هر یک از این فعالیت‌ها در خلق ارزش افزوده، افزایش بهره‌وری و تقویت مزیت رقابتی نقش دارند؛ از این رو، عملکرد یک صنعت فقط به فرایند تولید وابسته نیست، بلکه کارایی تمامی حلقه‌های زنجیرهٔ ارزش تعیین‌کنندهٔ موفقیت آن است. این موضوع در صنایع راهبردی اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا هر گونه اختلال در هر یک از حلقه‌ها می‌تواند امنیت اقتصادی، تولید ملی و توان رقابتی کشور را تحت تأثیر قرار دهد (حمزه‌پور و طهماسبی بلوک‌آباد، ۱۴۰۰: ۸۵).

در شرایط تحریم، زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی با محدودیت‌هایی همچون دشواری تأمین مواد اولیه، انتقال فناوری، دسترسی به منابع مالی و بازارهای صادراتی مواجه می‌شود؛ از این رو، تقویت این زنجیره یکی از پیش‌نیازهای تحقق تاب‌آوری و دفاع اقتصادی به شمار می‌رود (زارعی و همکاران، ۱۴۰۳: ۷۲).

نخستین حلقهٔ زنجیرهٔ ارزش تأمین مواد اولیه و نهاده‌های تولید است که استمرار فعالیت صنایع به آن وابسته است. توسعهٔ ظرفیت‌های داخلی، تنوع‌بخشی به منابع تأمین و ایجاد شبکه‌های پایدار تأمین، از مهم‌ترین راهکارهای کاهش آسیب‌پذیری این بخش محسوب می‌شوند (آذربایجانی، ۱۴۰۳: ۷۱۹). دومین حلقه تحقیق و توسعه است که با توسعهٔ فناوری‌های بومی، ارتقای کیفیت محصولات و افزایش توان رقابتی، نقش اساسی در کاهش وابستگی خارجی و پایداری صنایع راهبردی دارد (حمزه‌پور و طهماسبی بلوک‌آباد، ۱۴۰۰: ۸۵).

حلقهٔ سوم تولید است که در صنایع دفاعی، دارویی، انرژی و غذایی، علاوه بر ارزش اقتصادی، دارای اهمیت امنیتی نیز است. تحریم‌ها از طریق افزایش هزینه‌های تولید و محدودیت دسترسی به فناوری و نهاده‌ها، این بخش را تحت تأثیر قرار می‌دهند؛ بنابراین، تأمین مالی پایدار یکی از الزامات حفظ تداوم تولید محسوب می‌شود. آخرین حلقه نیز توزیع و عرضه است. توسعهٔ شبکه‌های توزیع داخلی، بازارهای منطقه‌ای و مسیرهای جایگزین تجاری، نقشی مهم در حفظ دسترسی به بازارها و کاهش آثار تحریم ایفا می‌کند (مرادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۲).

اگرچه هر یک از این حلقه‌ها کارکردی مستقل دارند، اثربخشی زنجیرهٔ ارزش به هماهنگی میان اجزای آن وابسته است و ضعف در هر مرحله می‌تواند عملکرد کل زنجیره را مختل کند؛ از این رو، مدیریت یکپارچهٔ زنجیرهٔ ارزش، به ویژه در شرایط

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

تحریم، یکی از الزامات افزایش تاب‌آوری صنایع راهبردی به شمار می‌رود (حسینی، ۱۳۹۴: ۵۵). بر این اساس، مالی‌سازی وقف می‌تواند با تأمین منابع مالی پایدار برای هر یک از حلقه‌های زنجیرهٔ ارزش، زمینهٔ تقویت صنایع راهبردی و ارتقای دفاع اقتصادی را فراهم کند.

۲-۵ پیشینهٔ پژوهش

به منظور تبیین جایگاه پژوهش حاضر در ادبیات موضوع و شناسایی خلأهای علمی موجود، مطالعات داخلی و خارجی مرتبط با حوزه‌های مالی‌سازی وقف، ابزارهای نوین تأمین مالی اسلامی، صنایع راهبردی، تاب‌آوری اقتصادی، اقتصاد مقاومتی و آثار تحریم‌ها بررسی شدند. مرور پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد اگرچه هر یک از این حوزه‌ها به صورت مستقل مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته‌اند، مطالعاتی محدود ارتباط میان مالی‌سازی وقف و حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در چارچوب دفاع اقتصادی را بررسی کرده‌اند. خلاصهٔ مهم‌ترین پژوهش‌های مرتبط در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. پیشینهٔ مرتبط با موضوع پژوهش

Table 1. Research Background Related to the Research Topic

پژوهشگر (سال)	عنوان پژوهش	یافته‌ها
آذربایجانی (۱۴۰۳)	تحلیل راهبرد اقتصادی عوامل مؤثر بر تجارت محصولات اساسی کشاورزی بین ایران و کشورهای عضو اتحادیهٔ اقتصادی اوراسیا	نتایج نشان داد تولید ناخالص داخلی ایران و کشورهای طرف تجاری تأثیر مثبت معناداری بر تجارت دارد و تقویت همبستگی اقتصادی می‌تواند به توسعهٔ تجارت منطقه‌ای کمک کند.
زارعی و همکاران (۱۴۰۳)	تأثیر تحریم‌های بین‌المللی بر اقتصاد ایران با تأکید بر نقش صندوق توسعهٔ ملی	یافته‌ها نشان داد تحریم کالاهای واسطه‌ای و صادرات غیرنفتی بیشترین اثر منفی را بر تولید، اشتغال و تورم دارد و صندوق توسعهٔ ملی در کاهش آثار تحریم‌ها عملکردی محدود داشته است.
کاظمی نجف‌آبادی (۱۴۰۱)	تحلیل فقهی وقف سهام از منظر فقه امامیه و فقه اهل سنت	نتایج بیانگر آن بود که وقف سهام شرکت‌ها از نظر فقه امامیه و بخشی عمده از دیدگاه‌های اهل سنت صحیح است و قابلیت استفاده به عنوان ابزار مالی اسلامی را دارد.
حمزه‌پور و طهماسبی بلوک‌آباد (۱۴۰۰)	طراحی و تحلیل الگوی راهکارهای اثرگذار و اثرپذیر شکل‌گیری زنجیره‌های صادرات باثبات در صنایع راهبردی در شرایط تحریم	پژوهش با شناسایی ۴۲۲ عامل و استخراج ۱۰ عامل کلیدی، نشان داد شکل‌گیری صادرات پایدار صنایع راهبردی نیازمند سازوکارهای چندبُعدی اقتصادی، مدیریتی و نهادی است.
کاظمی نجف‌آبادی و حسینی (۱۴۰۰)	تحلیل ساختار فقهی هزینه‌ها و درآمدهای تکافل اجتماعی	یافته‌ها نشان داد منابع تکافل اجتماعی از ظرفیت‌های گستردهٔ فقهی برخوردار هستند و می‌توان از آنها برای توسعهٔ سازوکارهای تأمین مالی اجتماعی و حمایتی بهره گرفت.
کاظمی نجف‌آبادی (۱۴۰۰)	موضوع‌شناسی فقهی وقف پول	نتایج حاکی از آن بود که در صورت تعریف پول بر مبنای مالیت، امکان حبس عین و در نتیجه مشروعیت وقف پول وجود دارد و می‌توان آن را یکی از ابزارهای نوین وقف دانست.
حسینی (۱۳۹۴)	طراحی زنجیرهٔ تأمین رقابتی تحت شرایط تحریم با در نظر گرفتن راهبردهای بازگشت‌پذیر	پژوهش با ارائهٔ یک مدل جامع طراحی زنجیرهٔ تأمین نشان داد استفاده از راهبردهای بازگشت‌پذیر می‌تواند تاب‌آوری زنجیرهٔ تأمین صنایع راهبردی را در برابر تحریم‌ها افزایش دهد.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

پژوهشگر (سال)	عنوان پژوهش	یافته‌ها
مرادی و همکاران (۱۳۹۳)	تحریم اقتصادی؛ فرصت‌ها و راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در تأمین منافع ملی	نتایج نشان داد با بهره‌گیری از راهبردهای اقتصاد مقاومتی، توسعهٔ دیپلماسی انرژی، کاهش وابستگی به نفت و گسترش همکاری‌های منطقه‌ای، می‌توان آثار تحریم‌ها را کاهش داد و حتی از آنها به عنوان فرصت توسعه بهره برد.
کورکوت[1] (۲۰۲۵)	وقف و زکات به عنوان پیشران تاب‌آوری اجتماعی در گذار به اقتصاد پایدار	نتایج نشان داد ابزارهای مالی اسلامی به ویژه وقف و زکات می‌توانند نقشی مؤثر در افزایش تاب‌آوری اقتصادی و اجتماعی جوامع در مواجهه با بحران‌ها ایفا کنند.
نیسا[2] و همکاران (2025)	ادغام وقف نقدی در اکوسیستم زنجیرهٔ ارزش حلال	یافته‌ها بیانگر آن بود که وقف نقدی می‌تواند به عنوان ابزار تأمین مالی پایدار، موجب تقویت زنجیرهٔ ارزش، افزایش رقابت‌پذیری و توسعهٔ کسب‌وکارهای راهبردی شود.
لوبیس و مارپائونگ[3] (2025)	بهینه‌سازی وقف نقدی و توسعهٔ دارایی‌های وقفی برای رشد پایدار اقتصادی	نتایج نشان داد ترکیب وقف نقدی، صکوک و نهادهای مالی اسلامی ظرفیتی زیاد برای تأمین مالی پروژه‌های توسعه‌ای و تولیدی دارد.
شهریل[4] و همکاران (2025)	تحول دیجیتال وقف و توانمندسازی بنگاه‌های کوچک و متوسط	نتایج حاکی از آن بود که دیجیتالی‌سازی وقف می‌تواند منابع مالی جدیدی برای توسعهٔ بنگاه‌های اقتصادی و زنجیره‌های ارزش ایجاد کند.
السعدی[5] (2025)	همگرایی فناوری زنجیرهٔ بلوکی و اقتصاد اسلامی	یافته‌ها نشان داد فناوری‌های نوین مالی می‌توانند شفافیت، کارایی و قابلیت ردیابی منابع وقفی را افزایش دهند و زمینهٔ توسعهٔ ابزارهای مالی اسلامی را فراهم کنند.
بدران و باموس[6] (2025)	راهکارهای نوآورانهٔ تأمین مالی و عملکرد اقتصادی بنگاه‌ها	نتایج بیانگر آن بود که ابزارهای نوین تأمین مالی نقشی مهم در بهبود عملکرد مالی بنگاه‌ها و افزایش تاب‌آوری اقتصادی در شرایط محدودیت منابع دارند.
جوتی[7] (2022)	ابزارهای مالی و وقف نقدی در پیوند با توسعهٔ پایدار	پژوهش نشان داد وقف نقدی می‌تواند از طریق ابزارهای نوین مالی اسلامی در تأمین مالی پروژه‌های توسعه‌ای و زیرساختی نقشی مؤثر ایفا کند.
مجید[8] (2022)	پایداری اراضی کشاورزی و تأمین مالی کشاورزی از طریق وقف	یافته‌ها نشان داد وقف ظرفیتی مناسب برای تأمین مالی فعالیت‌های تولیدی و افزایش پایداری بخش کشاورزی دارد.
سلیمان[9] و همکاران (2022)	بهینه‌سازی صکوک مبتنی بر وقف نقدی برای حمایت از بهبود اقتصادی	نتایج نشان داد ترکیب وقف نقدی و صکوک می‌تواند به عنوان ابزار نوآورانهٔ تأمین مالی در حمایت از بخش‌های راهبردی اقتصاد استفاده شود.

بررسی مطالعات پیشین نشان می‌دهد پژوهش‌های داخلی عمدتاً بر آثار تحریم‌ها، اقتصاد مقاومتی، زنجیرهٔ تأمین صنایع راهبردی و ابعاد فقهی و نهادی وقف تمرکز داشته‌اند و مطالعات خارجی نیز بیشتر توسعهٔ ابزارهایی مانند وقف نقدی،

[1] Korkut
[2] Nissa
[3] Lubis & Marpaung
[4] Syahril
[5] Alsadi
[6] Badrane & Bamousse
[7] Jouti
[8] Majid
[9] Sulaeman

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

صکوک وقفی و فناوری‌های نوین مالی اسلامی را بررسی کرده‌اند. با وجود این، پیوند نظام‌مند میان ظرفیت‌های وقف، سازوکارهای مالی‌سازی و الزامات تأمین مالی زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ از این رو، نوآوری پژوهش حاضر در ارائهٔ مدلی جامع برای تبدیل منابع وقفی به ابزارهای مالی اثربخش با رویکرد دفاع اقتصادی است که با تلفیق ابعاد نهادی، مالی و حکمرانی و بهره‌گیری از رویکرد ترکیبی داده‌بنیاد، دلفی فازی و مدل‌سازی معادلات ساختاری، چارچوبی برای ارتقای تاب‌آوری اقتصادی و حمایت از صنایع راهبردی ارائه می‌کند.

۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، ترکیبی (کیفی–کمّی) است. این پژوهش با رویکرد اکتشافی آغاز می‌شود و در ادامه، به مرحلهٔ اعتبارسنجی و آزمون مدل می‌رسد. در این راستا، طراحی مدل مالی‌سازی وقف برای حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم در دو مرحلهٔ اصلی انجام شد.

در مرحلهٔ اول، رویکرد کیفی و مبتنی بر نظریهٔ داده‌بنیاد[1] به‌کار گرفته شد. هدف این مرحله استخراج ابعاد، مؤلفه‌ها و روابط میان مفاهیم مرتبط با موضوع پژوهش از طریق تحلیل نظام‌مند داده‌های حاصل از مصاحبه‌های عمیق با خبرگان است. جامعهٔ آماری در این بخش شامل خبرگان حوزهٔ وقف، متخصصان مالی اسلامی، مدیران صنایع راهبردی و متخصصان اقتصاد مقاومتی است. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و با رویکرد نظری انجام و حجم نمونه تا رسیدن به اشباع نظری، بین ۱۵ تا ۲۰ نفر در نظر گرفته شد. در این مرحله، داده‌های کیفی گردآوری‌شده از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته، با استفاده از فرایند کدگذاری در سه سطح کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی تحلیل شدند. این فرایند به استخراج مدل مفهومی اولیهٔ پژوهش شامل ابعاد، مقوله‌ها و روابط علّی میان آنها منجر شد.

در مرحلهٔ دوم، پژوهش وارد فاز اعتبارسنجی و آزمون مدل شد. در بخش نخست این مرحله، از روش دلفی فازی برای غربال‌گری، پالایش و تأیید مؤلفه‌های استخراج‌شده از مرحلهٔ کیفی استفاده شد. هدف از به‌کارگیری این روش دست‌یابی به اجماع نسبی میان خبرگان و اطمینان از اعتبار محتوایی ابعاد و شاخص‌های مدل مفهومی بود. پس از نهایی‌سازی شاخص‌ها، پرسشنامهٔ کمّی پژوهش تدوین و در میان جامعهٔ آماری مرحلهٔ کمّی شامل مدیران، کارشناسان و متخصصان مرتبط با حوزهٔ وقف، مالی اسلامی، صنایع راهبردی و اقتصاد مقاومتی توزیع شد. نمونه‌گیری در این مرحله به روش هدفمند و در دسترس انجام شد و تعداد ۱۵۰ پرسشنامهٔ قابل استفاده برای تحلیل نهایی جمع‌آوری شد. در ادامه، داده‌های کمّی با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری مبتنی بر حداقل مربعات جزئی (PLS-SEM) و نرم‌افزار SmartPLS تحلیل شدند تا روابط میان سازه‌های مدل، میزان تأثیر مالی‌سازی وقف بر حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی و نقش آن در تقویت پیامدهای دفاع اقتصادی آزمون شود.

ترکیب این دو رویکرد، یعنی داده‌بنیاد برای طراحی مدل، دلفی فازی برای پالایش و تأیید خبرگان و PLS برای آزمون نهایی روابط ساختاری، موجب افزایش اعتبار علمی و تجربی پژوهش می‌شود و امکان ارائهٔ یک مدل جامع و قابل اتکا را فراهم می‌کند.

تمامی مراحل اجرایی پژوهش در بازهٔ زمانی نیمهٔ دوم سال ۱۴۰۴ برنامه‌ریزی شد؛ به گونه‌ای که مرحلهٔ کیفی و جمع‌آوری داده‌های اولیه در ماه‌های ابتدایی این دوره و مراحل دلفی فازی و تحلیل معادلات ساختاری در ادامهٔ همان بازهٔ زمانی انجام شدند. تحلیل داده‌ها در بخش کمّی با استفاده از نرم‌افزار SmartPLS انجام شد که یکی از ابزارهای معتبر در مدل‌سازی معادلات ساختاری در پژوهش‌های علوم انسانی و مدیریت به شمار می‌رود.

[1] Grounded Theory

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

٤- ارائهٔ مدل مفهومی

٤-١ مرحلهٔ اول: طراحی مدل کیفی با رویکرد نظریهٔ داده بنیاد

در این پژوهش، مرحلهٔ نخست با هدف طراحی مدل مفهومی اولیه، با استفاده از رویکرد نظریهٔ داده‌بنیاد انجام شده است. این رویکرد به منظور استخراج نظام‌مند مفاهیم، مقوله‌ها و روابط میان آنها از دل داده‌های تجربی و بدون تحمیل چارچوب نظری از پیش تعیین‌شده به کار گرفته شده است. تمرکز اصلی در این مرحله کشف سازوکارهای حاکم بر مالی‌سازی وقف و نقش آن در حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم بوده است.

جامعهٔ آماری این مرحله شامل خبرگان حوزه‌های مرتبط با وقف، مالی اسلامی، اقتصاد مقاومتی و صنایع راهبردی بوده است. انتخاب خبرگان به روش نمونه‌گیری هدفمند و نظری انجام شده و معیار انتخاب شامل دست‌کم ۱۰ سال سابقهٔ علمی یا اجرایی مرتبط، تسلط بر حوزهٔ تخصصی و آشنایی با مسائل تأمین مالی در شرایط تحریم بوده است (جدول ۲).

جدول ۲. ترکیب جامعهٔ خبرگان مصاحبه

Table 2. Composition of the Interview Expert Panel

گروه تخصصی	تعداد نفرات	معیار انتخاب
متخصصان وقف و موقوفات	۵ نفر	سابقه در سازمان اوقاف یا پژوهش‌های وقفی
متخصصان مالی اسلامی	۴ نفر	تسلط بر ابزارهای مالی اسلامی و صکوک
مدیران صنایع راهبردی	۵ نفر	تجربهٔ مدیریتی در صنایع راهبردی (انرژی، دارو، فناوری)
متخصصان اقتصاد مقاومتی	۴ نفر	فعالیت پژوهشی یا سیاست‌گذاری در حوزهٔ اقتصاد مقاومتی
جمع کل	۱۸ نفر	اشباع نظری

(منبع: یافته‌های پژوهش)

در مرحلهٔ کدگذاری باز، داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها به صورت خط‌به‌خط تحلیل و مفاهیم اولیه استخراج شدند (جدول ۳). در این مرحله، تلاش شد تا تمامی مفاهیم مرتبط با چالش‌ها، فرصت‌ها و سازوکارهای مالی‌سازی وقف بدون دسته‌بندی اولیه شناسایی شوند.

جدول ۳. جدول نمونهٔ کدگذاری باز

Table 3. Sample Open Coding Table

گزارهٔ مصاحبه	کد باز استخراج‌شده
محدودیت شدید منابع مالی در صنایع تحریمی	کمبود منابع مالی پایدار
ناکارآمدی روش‌های سنتی وقف در اقتصاد امروز	ضعف کارکرد وقف سنتی
وابستگی شدید صنایع به واردات مواد اولیه	وابستگی زنجیرهٔ تأمین
نبود ابزارهای مالی نوین در حوزهٔ وقف	فقدان ابزارهای مالی‌سازی وقف
عدم دسترسی صنایع به منابع سرمایه‌گذاری بلندمدت	محدودیت تأمین مالی بلندمدت
نوسانات شدید ناشی از تحریم‌های خارجی	اثرپذیری زیاد از تحریم
ضعف ارتباط وقف با بازار سرمایه	گسست نهادی وقف و بازار

(منبع: یافته‌های پژوهش)

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

جدول ۳ شامل نمونه‌ای از کدهای باز استخراج‌شده از داده‌های مصاحبه است. در مرحلهٔ بعد، کدهای باز در قالب مقوله‌های متمرکزتر سازمان‌دهی شدند (جدول ۴).

جدول ٤. نتایج کدگذاری محوری بر اساس الگوی پارادایمی استراوس و کوربین

Table 4. Results of Axial Coding Based on the Strauss and Corbin Paradigmatic Model

اجزای پارادایم استراوس و کوربین	مقوله‌های استخراج‌شده
شرایط علّی	کمبود منابع مالی پایدار، محدودیت تأمین مالی بلندمدت، فشارهای ناشی از تحریم
پدیده‌محوری	مالی‌سازی وقف برای حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی
شرایط زمینه‌ای	ظرفیت‌های نهادی وقف، ساختار سنتی وقف، ویژگی‌های زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی
شرایط مداخله‌گر	الزامات حکمرانی، شفافیت مالی، قوانین و مقررات مالی اسلامی
راهبردها	توسعهٔ ابزارهای مالی‌سازی وقف، ایجاد نهادهای واسط، پیوند وقف با بازار سرمایه
پیامدها	تقویت تاب‌آوری اقتصادی، حمایت از صنایع راهبردی، ارتقای دفاع اقتصادی

(منبع: یافته‌های پژوهش)

بر اساس الگوی پارادایمی استراوس و کوربین، مقوله‌های استخراج‌شده از مرحلهٔ کدگذاری محوری در قالب شرایط علّی، پدیده‌محوری، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها سازمان‌دهی شدند. با این حال، مقوله‌های حاصل از کدگذاری محوری بیانگر سطوح مفهومی اولیه مدل و برای دست‌یابی به ساختار نهایی پژوهش نیازمند یکپارچه‌سازی نظری در مرحلهٔ کدگذاری انتخابی بودند. در این مرحله، مقوله‌های محوری، کدهای مرتبط و روابط مفهومی میان آنها مجدداً بررسی و با توجه به نقش هر مفهوم در فرایند مالی‌سازی وقف، در قالب ابعاد نهایی مدل مفهومی سازمان‌دهی شدند.

در فرایند تبدیل مقوله‌های محوری به ابعاد نهایی، مفاهیم هم‌خانواده در قالب سازه‌های جامع‌تر تجمیع شدند؛ به گونه‌ای که کدهای مرتبط با ظرفیت‌های مالی و دارایی‌های قابل تجهیز وقفی در بُعد «منابع وقفی»، مفاهیم مرتبط با سازوکارهای تأمین مالی نوین در بُعد «ابزارهای مالی‌سازی وقف» و کدهای مرتبط با شفافیت، نظارت، مدیریت ریسک و پاسخ‌گویی در بُعد «الزامات حکمرانی» قرار گرفتند. همچنین، سایر مفاهیم استخراج‌شده با توجه به نقش آنها در ایجاد پیوند میان وقف و بخش واقعی اقتصاد، به ابعاد «نهادهای واسط»، «حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی» و «پیامدهای دفاع اقتصادی» انتقال یافتند. بر این اساس، شاخص‌های مرحلهٔ دلفی فازی نیز، نه به صورت مستقل، بلکه به عنوان صورت‌بندی عملیاتی مؤلفه‌های استخراج‌شده از فرایند کدگذاری و مدل‌سازی کیفی پژوهش تدوین شدند.

بر همین اساس، در مرحلهٔ نهایی، مقوله‌های اصلی در قالب یک مدل یکپارچه سازمان‌دهی شدند که به استخراج شش بُعد اصلی مدل مفهومی منجر شد:

- منابع وقفی
- ابزارهای مالی‌سازی وقف
- نهادهای واسط
- حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی
- الزامات حکمرانی
- پیامدهای دفاع اقتصادی

این ابعاد ساختار نهایی مدل مفهومی اولیهٔ پژوهش را تشکیل دادند و مبنای ورود به مرحلهٔ اعتبارسنجی از طریق دلفی فازی و سپس آزمون روابط ساختاری با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری (PLS-SEM) قرار گرفتند (جدول ۵).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

جدول ۵. مدل مفهومی پژوهش (مدل زنجیره‌ای مالی‌سازی وقف)

Table 5. Conceptual Model of the Research (Waqf Financialization Chain Model)

مرحله	بُعد اصلی	مؤلفه‌ها	نقش عملکردی در مدل
۱	منابع وقفی	وقف نقدی، وقف سهام، دارایی‌های مولد، صندوق‌های وقفی	تولید و تجمیع سرمایهٔ اجتماعی قابل تبدیل به سرمایهٔ مالی
۲	ابزارهای مالی‌سازی وقف	صکوک وقفی، صندوق‌های سرمایه‌گذاری وقفی، تأمین مالی جمعی وقفی، شرکت‌های وقفی	تبدیل منابع غیرنقدی و پراکنده به جریان سرمایه‌گذاری سازمان‌یافته
۳	نهادهای واسط	سازمان اوقاف، بازار سرمایه، بانک‌های اسلامی، صندوق‌های توسعه	کاهش اصطکاک نهادی و اتصال وقف به اقتصاد رسمی و بازار مالی
۴	حمایت از زنجیرهٔ ارزش	تأمین مواد اولیه، تحقیق و توسعه، سرمایهٔ در گردش، توسعهٔ فناوری	هدف‌گیری منابع مالی در نقاط گلوگاهی و راهبردی زنجیرهٔ تولید
۵	الزامات حکمرانی	شفافیت، نظارت شرعی، مدیریت ریسک، پاسخ‌گویی	کاهش ریسک شکست نهادی و افزایش اعتماد و پایداری جریان مالی
۶	پیامدهای دفاع اقتصادی	تاب‌آوری اقتصادی، کاهش اثر تحریم، امنیت تولید، اشتغال پایدار، خودکفایی فناوری	تبدیل اثرات مالی به ظرفیت مقاومت اقتصادی و امنیت ملی

(منبع: یافته‌های پژوهش)

تحلیل مدل نشان می‌دهد سازوکار مالی‌سازی وقف در این پژوهش صرفاً یک ابزار تأمین مالی جایگزین نیست، بلکه یک «مدل بازتوزیع ساختاری سرمایهٔ اجتماعی به ظرفیت اقتصادی مقاوم» محسوب می‌شود. در این چارچوب، وقف از حالت دارایی منفعل خارج و وارد یک زنجیرهٔ ارزش نهادی–مالی می‌شود که در آن، هر مرحله نقش تبدیل‌کننده دارد.

- در لایهٔ نخست، منابع وقفی به عنوان «انباشت سرمایهٔ اجتماعی غیرسیال» عمل می‌کنند. مسئلهٔ کلیدی در این سطح، نه کمبود منابع، بلکه «عدم تبدیل‌پذیری نهادی» این منابع به جریان مالی فعال است؛ بنابراین، مدل با تبدیل این منابع به ورودی‌های مالی قابل مدیریت، اولین گلوگاه ساختاری نظام وقف را برطرف می‌کند.

- در لایهٔ دوم، ابزارهای مالی‌سازی وقف نقش «مکانیسم‌های تبدیل نقدینگی و تخصیص کارا» را ایفا می‌کنند. اهمیت این لایه در آن است که وقف را از یک ساختار خیریه‌ای ایستا، به یک سیستم سرمایه‌گذاری هدفمند با قابلیت تخصیص به بخش‌های مولد اقتصاد تبدیل می‌کند. در واقع، این مرحله نقطهٔ عبور از اقتصاد خیرمحور به اقتصاد توسعه‌محور است.

- لایهٔ سوم، یعنی نهادهای واسط، نقشی تعیین‌کننده در کاهش شکاف میان نظام وقف و نظام مالی رسمی دارند. بدون این لایه، مالی‌سازی وقف دچار «گسست نهادی» می‌شود. این نهادها با ایجاد اتصال میان وقف، بازار سرمایه و نظام بانکی، امکان ورود وقف به چرخهٔ اقتصاد کلان را فراهم می‌آورند و از انزوای نهادی آن جلوگیری می‌کنند.

- در لایهٔ چهارم، تمرکز مدل از «تأمین مالی عمومی» به «تخصیص هدفمند در زنجیرهٔ ارزش» تغییر می‌کند. این نقطه هستهٔ راهبردی مدل است؛ زیرا منابع مالی وقف به صورت تصادفی توزیع نمی‌شوند، بلکه به گلوگاه‌های حیاتی تولید (تحقیق و توسعه، مواد اولیه، فناوری و سرمایهٔ در گردش) هدایت می‌شوند. این ویژگی، مدل را از یک سازوکار مالی عمومی به یک ابزار سیاست صنعتی تبدیل می‌کند.

- لایهٔ پنجم، یعنی الزامات حکمرانی، نقش «سیستم کنترل و کاهش ریسک نهادی» را دارد. در اینجا، شفافیت و نظارت شرعی صرفاً اصول اخلاقی نیستند، بلکه ابزارهای کاهش هزینهٔ مبادله، افزایش اعتماد و جلوگیری از انحراف منابع محسوب می‌شوند. در واقع، بدون این لایه، کل زنجیره دچار شکست اجرایی می‌شود.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

- در نهایت، پیامدهای دفاع اقتصادی نشان می‌دهد خروجی مدل صرفاً اقتصادی نیست، بلکه ماهیت «امنیتی–راهبردی» دارد. تاب‌آوری اقتصادی، کاهش اثر تحریم و امنیت تولید در اینجا به عنوان پیامدهای خطی ساده دیده نمی‌شوند، بلکه به عنوان «برایند هم‌افزای کل سیستم» تفسیر می‌شوند. به بیان دیگر، هر ضعف در یکی از لایه‌ها مستقیماً به کاهش سطح دفاع اقتصادی منجر می‌شود، و برعکس، تقویت هم‌زمان لایه‌ها موجب شکل‌گیری یک سیستم اقتصادی مقاوم در برابر شوک‌های بیرونی می‌شود.

٤-٢ مرحلهٔ اول: اعتبارسنجی و پالایش مدل با استفاده از دلفی فازی

پس از استخراج مدل مفهومی اولیه در مرحلهٔ داده‌بنیاد، به منظور افزایش اعتبار محتوایی و دست‌یابی به اجماع میان خبرگان، از تکنیک دلفی فازی استفاده شد. هدف این مرحله غربال‌گری، اصلاح و تأیید نهایی ابعاد و مؤلفه‌های مدل مالی‌سازی وقف در حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم بوده است. در این مرحله، تمرکز اصلی بر کاهش ابهام، همگرایی دیدگاه خبرگان و تبدیل قضاوت‌های کیفی به مقادیر کمّی فازی بوده است. فرایند دلفی فازی در دو دور اصلی اجرا شد. در دور اول، شاخص‌های استخراج‌شده از مرحلهٔ داده‌بنیاد در اختیار خبرگان قرار گرفتند و از آنان خواسته شد میزان اهمیت هر شاخص را بر اساس طیف زبانی (خیلی کم تا خیلی زیاد) ارزیابی کنند. در دور دوم، نتایج تجمیع‌شدهٔ دور اول همراه با بازخورد گروهی به خبرگان ارائه شد تا امکان اصلاح نظرات و افزایش همگرایی فراهم شود. برای این منظور، در این پژوهش، از طیف پنج‌گانهٔ فازی به شرح جدول ۶ استفاده شد.

جدول ٦. ابزار اندازه‌گیری و مقیاس فازی

Table 6. Measurement Instrument and Fuzzy Scale

ارزیاب زبانی	عدد فازی مثلثی
بسیار کم	(۰، ۰، ۰/۲۵)
کم	(۰، ۰/۲۵، ۰/۵)
متوسط	(۰/۲۵، ۰/۵، ۰/۷۵)
زیاد	(۰/۵، ۰/۷۵، ۱)
بسیار زیاد	(۰/۷۵، ۱، ۱)

(منبع: یافته‌های پژوهش)

مراحل تحلیل به صورت زیر انجام شدند:

۱. تبدیل نظرات زبانی خبرگان به اعداد فازی
۲. محاسبهٔ میانگین فازی هر شاخص
۳. انجام دی‌فازی‌سازی
٤. محاسبهٔ مقدار نهایی اهمیت هر شاخص
٥. تعیین آستانهٔ پذیرش
٦. حذف یا تأیید شاخص‌ها بر اساس مقدار آستانه

نتایج مراحل فوق در جدول ۷ ارائه شده است.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

جدول ۷. نمونهٔ خروجی دلفی فازی (غربال شاخص‌ها)

Table 7. Sample Fuzzy Delphi Output (Indicator Screening)

شاخص	مقدار دی‌فازی‌شده	وضعیت
وقف نقدی	۰/۸۲	تأیید
وقف سهام	۰/۷۹	تأیید
صکوک وقفی	۰//۸۶	تأیید
تأمین مالی جمعی وقفی	۰/۷۴	تأیید
شرکت‌های وقفی	۰/۷۱	تأیید
شفافیت نهادی	۰/۸۸	تأیید
نظارت شرعی	۰/۹۱	تأیید
کاهش اثر تحریم	۰/۸۴	تأیید
اشتغال پایدار	۰/۸۰	تأیید

(منبع: یافته‌های پژوهش)

در این پژوهش، مقدار آستانهٔ پذیرش برابر ۰/۷ در نظر گرفته شد. شاخص‌هایی که مقدار دی‌فازی‌شدهٔ آنها کمتر از این مقدار بود، حذف یا اصلاح شدند. نتایج نشان داد بیشتر شاخص‌های استخراج‌شده از مرحلهٔ داده‌بنیاد از سطحی مطلوب از اجماع خبرگان برخوردار بودند و در مدل نهایی حفظ شدند. خروجی این مرحله مدلی پالایش‌شده و تأییدشده از ابعاد و مؤلفه‌های مالی‌سازی وقف بود که مبنای ورود به مرحلهٔ سوم پژوهش، یعنی آزمون روابط ساختاری با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری (PLS-SEM) قرار گرفت. این مرحله نقش کلیدی در افزایش اعتبار محتوایی مدل و کاهش سوگیری‌های فردی در مرحلهٔ کیفی اولیه ایفا کرد. گفتنی است، دلفی فازی در این پژوهش به عنوان حلقهٔ واسط میان داده‌بنیاد و تحلیل کمّی عمل کرده و موجب تبدیل ساختار مفهومی اولیه به یک مدل اجماعی و قابل آزمون شده است. این فرایند نه فقط اعتبار محتوایی مدل را افزایش داده، بلکه زمینه را برای آزمون تجربی روابط ساختاری در مرحلهٔ PLS فراهم کرده است.

گفتنی است، در فرایند دلفی فازی، علاوه بر شاخص‌های تأییدشده، تعدادی از شاخص‌های اولیه به دلیل کسب مقدار دی‌فازی‌شدهٔ کمتر از حد آستانهٔ ۰/۷، حذف یا پس از دریافت نظر خبرگان اصلاح شدند. جدول ۸ نمونه‌ای از شاخص‌های حذف‌شده و اصلاح‌شده را نشان می‌دهد.

جدول ۸. نتایج پالایش شاخص‌ها در مرحلهٔ دلفی فازی

Table 8. Results of Indicator Refinement in the Fuzzy Delphi Phase

شاخص اولیه	مقدار دی‌فازی‌شده	تصمیم نهایی	اقدام انجام‌شده
تبلیغات و ترویج عمومی وقف	۰/۶۲	حذف	عدم اجماع خبرگان دربارهٔ نقش مستقیم در مدل مالی‌سازی
وقف املاک غیرمولد	۰/۶۶	اصلاح	تبدیل به «دارایی‌های وقفی قابل مولدسازی»
تسهیلات بانکی مبتنی بر وقف	۰/۶۸	اصلاح	ادغام با «ابزارهای تأمین مالی اسلامی»

(منبع: یافته‌های پژوهش)

بررسی شاخص‌های حذف‌شده و اصلاح‌شده نشان می‌دهد فرایند دلفی فازی صرفاً به تأیید شاخص‌های استخراج‌شده از مرحلهٔ کیفی محدود نبوده، بلکه نقش پالایشی و ارتقای دقت مفهومی مدل را نیز ایفا کرده است. برخی از شاخص‌ها به دلیل فاصله‌داشتن از محور اصلی مالی‌سازی وقف یا نبود اجماع کافی میان خبرگان حذف شدند و برخی دیگر با هدف افزایش انطباق مفهومی و

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

کاهش هم‌پوشانی با سایر مؤلفه‌ها اصلاح یا ادغام شدند؛ در نتیجه، مدل نهایی بر مجموعه‌ای از شاخص‌هایی استوار شد که علاوه بر پشتوانهٔ نظری و استخراج از فرایند داده‌بنیاد، از تأیید و اجماع خبرگان تخصصی نیز برخوردار بودند.

٤-٣ مرحلهٔ سوم: آزمون مدل با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری (PLS-SEM)

در این مرحله، به منظور آزمون تجربی روابط بین سازه‌های استخراج‌شده از مرحلهٔ داده‌بنیاد و تأییدشده در مرحلهٔ دلفی فازی، از مدل‌سازی معادلات ساختاری مبتنی بر حداقل مربعات جزئی (PLS-SEM) استفاده شد. هدف این مرحله بررسی روابط علّی میان ابعاد مدل و سنجش قدرت تبیین آن در توضیح پیامدهای دفاع اقتصادی در شرایط تحریم بوده است. انتخاب روش PLS-SEMبه دلیل ماهیت اکتشافی مدل، عدم توزیع نرمال داده‌ها و تمرکز بر پیش‌بینی سازه‌های وابسته صورت گرفته است.

بر اساس مدل مفهومی، فرضیه‌های زیر تدوین شدند:

- منابع وقفی تأثیر مثبت بر ابزارهای مالی‌سازی وقف دارند.
- ابزارهای مالی‌سازی وقف تأثیر مثبت بر نهادهای واسط دارند.
- نهادهای واسط تأثیر مثبت بر حمایت از زنجیرهٔ ارزش دارند.
- حمایت از زنجیرهٔ ارزش تأثیر مثبت بر تاب‌آوری اقتصادی دارد.
- تاب‌آوری اقتصادی تأثیر مثبت بر دفاع اقتصادی دارد.

نتایج شاخص‌های برازش مدل اندازه‌گیری در جدول ۹ ارائه شده است.

جدول ۹. نتایج شاخص‌های برازش مدل اندازه‌گیری

Table 9. Results of Fit Indices for the Measurement Model

سازه	آلفای کرونباخ	CR	AVE
منابع وقفی	۰/۸۶	۰/۹۰	۰/۶۵
ابزارهای مالی‌سازی	۰/۸۸	۰/۹۱	۰/۶۷
نهادهای واسط	۰/۸۴	۰/۸۹	۰/۶۳
زنجیرهٔ ارزش	۰/۸۷	۰/۹۰	۰/۶۶
تاب‌آوری اقتصادی	۰/۸۵	۰/۸۸	۰/۶۴
دفاع اقتصادی	۰/۸۹	۰/۹۲	۰/۶۸

(منبع: یافته‌های پژوهش)

نتایج مندرج در جدول ۹ نشان می‌دهد تمامی سازه‌های پژوهش از نظر شاخص‌های برازش مدل اندازه‌گیری در وضعیت مطلوب قرار دارند. مقادیر آلفای کرونباخ برای همهٔ سازه‌ها بیشتر از حد آستانهٔ ۰/۷ است که بیانگر پایایی درونی مناسب ابزار اندازه‌گیری است. همچنین، ضرایب پایایی ترکیبی (CR) در تمامی سازه‌ها بیشتر از ۰/۸ گزارش شده که نشان‌دهندهٔ انسجام مناسب گویه‌ها در سنجش هر سازه است. از سوی دیگر، مقادیر میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE) نیز در همهٔ سازه‌ها بیش از ۰/۵ است که حاکی از تأیید روایی همگرا و تبیین مناسب واریانس متغیرهای مشاهده‌شده توسط سازه‌های مربوط است. در مجموع، نتایج این بخش بیانگر آن است که مدل اندازه‌گیری از اعتبار و پایایی کافی برخوردار و شرایط لازم برای ورود به مرحلهٔ آزمون مدل ساختاری در چارچوب PLS-SEM فراهم است.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

جدول ۱۰. نتایج مدل ساختاری (ضرایب مسیر)

Table 10. Results of the Structural Model (Path Coefficients)

مسیر	ضریب مسیر	مقدار t	نتیجه
منابع ⟶ ابزارهای مالی‌سازی	۰/۷۱	۵/۳۲	تأیید
ابزارها ⟶ نهادهای واسط	۰/۶۸	۴/۹۸	تأیید
نهادها ⟶ زنجیرهٔ ارزش	۰/۷۴	۶/۱۱	تأیید
زنجیرهٔ ارزش ⟶ تاب‌آوری	۰/۷۷	۶/۴۵	تأیید
تاب‌آوری ⟶ دفاع اقتصادی	۰/۸۱	۷/۰۲	تأیید

(منبع: یافته‌های پژوهش)

نتایج ارائه‌شده در جدول ۱۰ نشان می‌دهد تمامی روابط ساختاری پیشنهادی در مدل پژوهش از نظر آماری معنادار بوده و در سطح اطمینان ۹۵ درصد تأیید شده‌اند. به طور مشخص، تمامی ضرایب مسیر دارای مقدار t بزرگ‌تر از ۱/۹۶ هستند که بیانگر معناداری روابط علّی میان سازه‌های مدل است.

بر اساس یافته‌ها، قوی‌ترین رابطه در مدل مربوط به مسیر «تاب‌آوری اقتصادی ⟶ دفاع اقتصادی» با ضریب مسیر ۰/۸۱ و مقدار t برابر ۷/۰۲ است. این نتیجه نشان می‌دهد تاب‌آوری اقتصادی نقشی کلیدی و تعیین‌کننده در شکل‌گیری دفاع اقتصادی در شرایط تحریم دارد و به عنوان نزدیک‌ترین پیش‌برندهٔ پیامد نهایی مدل عمل می‌کند. همچنین، مسیر «حمایت از زنجیرهٔ ارزش ⟶ تاب‌آوری اقتصادی» با ضریب ۰/۷۷ و مقدار t برابر ۶/۴۵ نشان می‌دهد تقویت حلقه‌های زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی اثری مستقیم و قابل ملاحظه بر افزایش تاب‌آوری اقتصادی دارد. این یافته بیانگر آن است که مداخله در سطح زنجیرهٔ تولید یکی از نقاط اهرمی اصلی در ارتقای مقاومت اقتصادی کشور محسوب می‌شود. در ادامه، رابطهٔ «نهادهای واسط ⟶ حمایت از زنجیرهٔ ارزش» با ضریب ۰/۷۴ نیز تأیید می‌کند نقش نهادهای مالی و نهادی در انتقال منابع مالی‌سازی‌شدهٔ وقف به بخش‌های مولد اقتصاد بسیار کلیدی است. این نهادها به عنوان حلقهٔ اتصال بین منابع مالی و بخش واقعی اقتصاد عمل می‌کنند. همچنین، مسیر «ابزارهای مالی‌سازی وقف ⟶ نهادهای واسط» با ضریب ۰/۶۸ نشان می‌دهد توسعهٔ ابزارهای نوین مالی در حوزهٔ وقف پیش‌نیاز فعال‌سازی نقش نهادهای واسط و ورود منابع به چرخهٔ اقتصادی است. در نهایت، مسیر «منابع وقفی ⟶ ابزارهای مالی‌سازی وقف» با ضریب ۰/۷۱ بیانگر آن است که ظرفیت‌های اولیهٔ وقف (اعم از نقدی، سهام و دارایی‌های مولد) در صورت ورود به فرایند مالی‌سازی، قابلیت تبدیل به جریان‌های سرمایه‌گذاری هدفمند را دارند. در مجموع، نتایج مدل ساختاری نشان می‌دهد اثرگذاری وقف بر دفاع اقتصادی یک اثر مستقیم و خطی نیست، بلکه در قالب یک زنجیرهٔ علّی چندلایه از منابع وقفی تا تاب‌آوری اقتصادی و در نهایت دفاع اقتصادی در شرایط تحریم تحقق می‌یابد. این ساختار بیانگر نقش میانجی‌گرانهٔ متغیرهای مالی‌سازی و نهادی در انتقال اثر وقف به پیامدهای کلان اقتصادی است.

در پایان این بخش، به منظور ارزیابی کیفیت مدل ساختاری، شاخص‌های قدرت تبیین (R^2)، قدرت پیش‌بینی (Q^2) و برازش مدل (SRMR) بررسی شدند.

جدول ۱۱. شاخص‌های ارزیابی قدرت تبیین، قدرت پیش‌بینی و برازش مدل ساختاری

Table 11. Evaluation Indices of Explanatory Power, Predictive Power, and Structural Model Fit

سازهٔ درون‌زا	ضریب تعیین (R2)	مقدار Q2	ارزیابی قدرت تبیین و پیش‌بینی
حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی	۰/۶۲	۰/۴۱	مطلوب
الزامات حکمرانی	۰/۵۵	۰/۳۶	مطلوب
پیامدهای دفاع اقتصادی	۰/۶۸	۰/۴۶	مطلوب
شاخص برازش مدل	مقدار به‌دست‌آمده	معیار قابل قبول	نتیجه
SRMR	۰/۰۷۱	کمتر از ۰/۰۸	تأیید برازش مناسب مدل

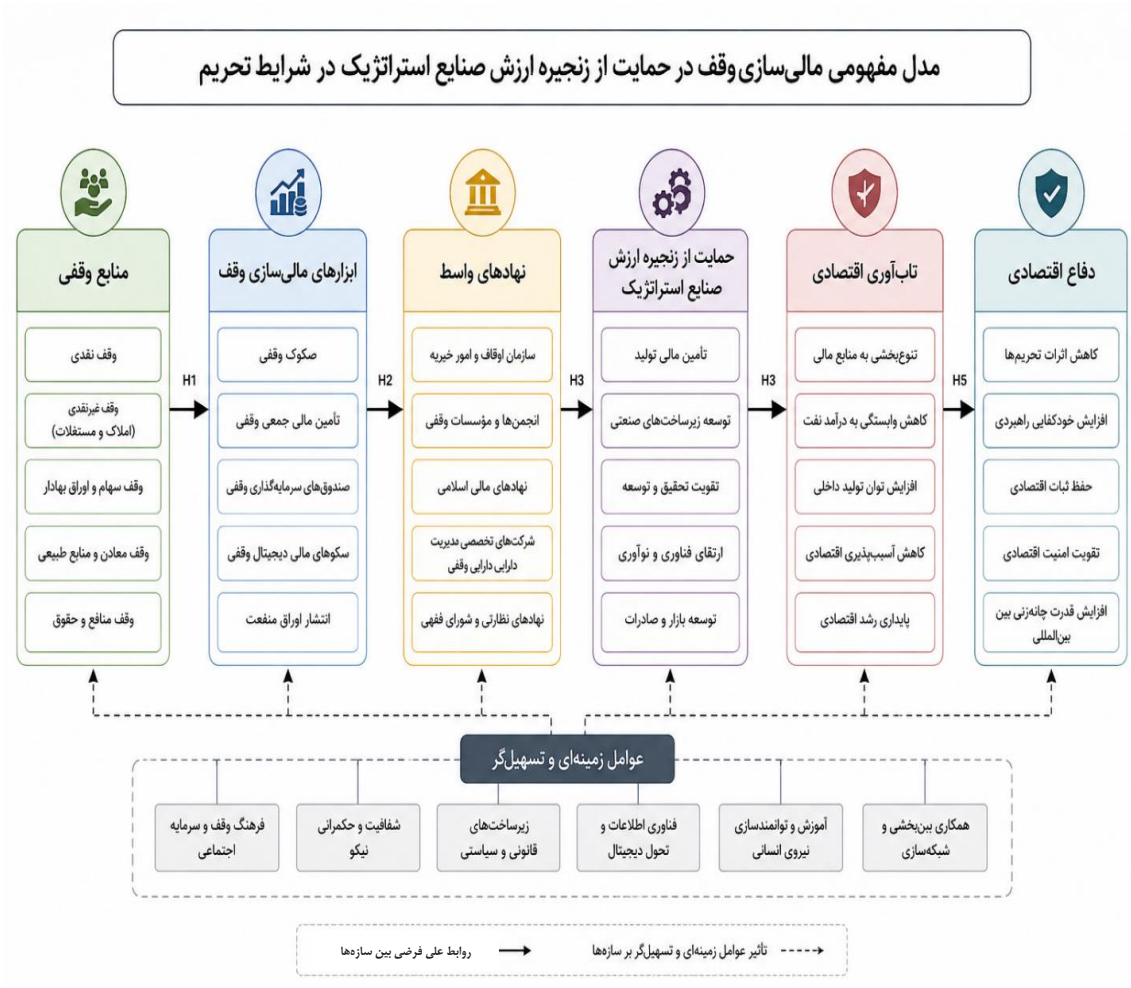
(منبع: یافته‌های پژوهش)

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

نتایج جدول ۱۱ بیانگر آن است که سازه‌های درون‌زای مدل از قدرت تبیین مناسبی برخوردار بوده و متغیرهای پیش‌بین توانسته‌اند بخشی قابل ملاحظه از تغییرات سازه‌های وابسته را توضیح دهند. همچنین، مثبت‌بودن مقادیر Q^2 نشان‌دهندهٔ برخورداری مدل از توان پیش‌بینی مناسب است. مقدار SRMR نیز در محدودهٔ قابل قبول قرار گرفته که بیانگر برازش مطلوب مدل ساختاری با داده‌های تجربی است؛ بنابراین، مدل پیشنهادی علاوه بر تأیید روابط ساختاری، از کیفیت تبیین و پیش‌بینی قابل قبول برخوردار است.

٤-٤ مدل نهایی پیشنهادی

در ادامهٔ این بخش، با هدف یکپارچه‌سازی یافته‌های حاصل از مرحلهٔ کیفی (نظریهٔ داده‌بنیاد) و فراهم‌سازی بستر لازم برای اعتبارسنجی خبرگان و آزمون تجربی مدل، چارچوب مفهومی پژوهش ارائه می‌شود:

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

Figure 1. Conceptual Model of the Research

مدل طراحی‌شده در این پژوهش صرفاً یک نمایش ساختاری از متغیرها نیست، بلکه بازنمایی یک منطق سیستمی و زنجیره‌ای از تبدیل ظرفیت‌های مالی وقف به پیامدهای کلان در حوزهٔ دفاع اقتصادی است. این مدل بر این فرض استوار

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

است که وقف به عنوان یک نهاد سنتی، در صورت ورود به فرایندهای مالی‌سازی و اتصال به نهادهای واسط مالی، می‌تواند به یک جریان فعال تأمین مالی در حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی تبدیل شود. در این چارچوب، هر یک از ابعاد مدل نقش یک حلقهٔ علّی در مسیر تبدیل «منابع وقفی» به «تاب‌آوری و دفاع اقتصادی» را ایفا می‌کند. مدل مفهومی ارائه‌شده خروجی نهایی مرحلهٔ کدگذاری انتخابی در رویکرد نظریهٔ داده‌بنیاد است و مبنای ورود به مرحلهٔ اعتبارسنجی از طریق دلفی فازی و سپس، آزمون روابط ساختاری با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری (PLS-SEM) قرار می‌گیرد (شکل ۱).

مدل مفهومی ارائه‌شده نشان می‌دهد فرایند اثرگذاری وقف بر پیامدهای دفاع اقتصادی، یک فرایند خطی و مستقیم نیست، بلکه ماهیتی زنجیره‌ای، تدریجی و چندلایه دارد. در این ساختار، منابع وقفی به عنوان نقطهٔ آغازین مدل، از طریق ابزارهای مالی‌سازی به جریان‌های قابل تخصیص در نظام مالی تبدیل و سپس، با عبور از نهادهای واسط، وارد بخش واقعی اقتصاد و زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی می‌شوند. در ادامه، این جریان از طریق حمایت هدفمند از حلقه‌های کلیدی زنجیرهٔ ارزش، به تقویت تاب‌آوری اقتصادی منجر می‌شود و در نهایت، در سطح کلان، به ارتقای ظرفیت‌های دفاع اقتصادی در شرایط تحریم می‌انجامد. این ساختار نشان می‌دهد اثرگذاری وقف، نه به صورت مستقیم، بلکه از طریق مجموعه‌ای از سازوکارهای نهادی، مالی و تولیدی تحقق می‌یابد؛ در نتیجه، مدل مفهومی پژوهش یک چارچوب علّی–سیستمی ارائه می‌دهد که در آن، هر مرحله شرط لازم برای تحقق مرحلهٔ بعدی و انسجام کل نظام در گرو تعامل هم‌زمان ابعاد مالی، نهادی و اقتصادی است.

۵- نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف طراحی و اعتبارسنجی مدل مالی‌سازی وقف برای حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی در شرایط تحریم و با رویکرد دفاع اقتصادی انجام شد. برخلاف بسیاری از مطالعات پیشین که هر یک فقط به ابعاد فقهی وقف، ابزارهای مالی اسلامی یا الزامات اقتصاد مقاومتی توجه داشته‌اند، این پژوهش تلاش کرد با بهره‌گیری از نظریهٔ داده‌بنیاد، دلفی فازی و مدل‌سازی معادلات ساختاری، الگویی منسجم برای تبدیل ظرفیت‌های سنتی وقف به یک سازوکار نهادی و مالی در خدمت توسعهٔ صنایع راهبردی ارائه کند. به این ترتیب، مدل نهایی پژوهش نه فقط روابط میان متغیرها را تبیین می‌کند، بلکه مسیر عملیاتی هدایت منابع وقفی به سمت تقویت تاب‌آوری اقتصادی را نیز مشخص می‌کند.

یافته‌های مرحلهٔ داده‌بنیاد نشان داد مالی‌سازی وقف بر شش بُعد اصلی شامل منابع وقفی، ابزارهای مالی‌سازی، نهادهای واسط، حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی، الزامات حکمرانی و پیامدهای دفاع اقتصادی استوار است. این نتیجه بیانگر آن است که تحقق کارکرد توسعه‌ای وقف فقط با افزایش منابع مالی امکان‌پذیر نیست، بلکه وجود ابزارهای مالی نوین، نهادهای واسط کارآمد و نظام حکمرانی شفاف، شرط تبدیل دارایی‌های وقفی به سرمایهٔ مولد است. نتایج مرحلهٔ دلفی فازی نیز نشان داد خبرگان دربارهٔ ضرورت این ابعاد و شاخص‌های تشکیل‌دهندهٔ آنها به اجماع زیادی دست یافته‌اند و هیچ یک از مؤلفه‌های اصلی حذف نشد؛ موضوعی که اعتبار محتوایی مدل را تقویت می‌کند. در مرحلهٔ مدل‌سازی معادلات ساختاری نیز تمامی روابط علّی مدل در سطح معناداری تأیید شدند و مشخص شد منابع وقفی از طریق ابزارهای مالی‌سازی و نهادهای واسط، اثری مثبت و معنادار بر حمایت از زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی دارند و این حمایت افزایش تاب‌آوری اقتصادی و در نهایت، تقویت دفاع اقتصادی در شرایط تحریم را به دنبال دارد.

از نظر تحلیلی، مهم‌ترین دستاورد پژوهش آن است که نقش وقف را از یک نهاد صرفاً خیریه به یک نهاد توسعه‌گرا و سرمایه‌گذار ارتقا می‌دهد. یافته‌ها نشان می‌دهد چنانچه دارایی‌های وقفی در قالب ابزارهایی مانند صندوق‌های وقفی، صکوک وقفی،

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

وقف سهام و سازوکارهای نوین سرمایه‌گذاری سازمان‌دهی شوند، می‌توانند منابع مالی پایدار مورد نیاز بخش‌های راهبردی اقتصاد را تأمین کنند. همچنین، وجود نهادهای واسط تخصصی موجب افزایش شفافیت، کاهش ریسک سرمایه‌گذاری و ارتقای اعتماد عمومی خواهد شد و اثربخشی این منابع را در تقویت حلقه‌های مختلف زنجیرهٔ ارزش افزایش می‌دهد.

مقایسهٔ مدل پیشنهادی پژوهش حاضر با الگوهای مالی‌سازی وقف در سایر کشورها نشان می‌دهد در سطح کلی، این مدل با تجربیات بین‌المللی در استفاده از ابزارهایی مانند وقف نقدی، صکوک وقفی، صندوق‌های وقفی و بهره‌گیری از نهادهای واسط مالی دارای اشتراک است؛ با این تفاوت که مدل ارائه‌شده مسئلهٔ تأمین مالی زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی و الزامات دفاع اقتصادی در شرایط تحریم را به عنوان یک مؤلفهٔ بومی در ساختار خود لحاظ می‌کند. در بسیاری از کشورها، مالی‌سازی وقف عمدتاً با هدف تأمین مالی فعالیت‌های اجتماعی، آموزشی، بهداشتی و توسعهٔ عمومی دنبال شده است، در حالی که مدل حاضر با تمرکز بر تاب‌آوری اقتصادی و کاهش آسیب‌پذیری زنجیره‌های تولید راهبردی، کارکردی فراتر از اهداف سنتی وقف تعریف می‌کند؛ بنابراین، وجه تمایز اصلی این مدل تلفیق ظرفیت‌های نهادی وقف با ابزارهای نوین مالی اسلامی و الزامات اقتصاد مقاومتی در بستر نهادی و اقتصادی ایران است که آن را به الگویی متناسب با شرایط تحریم و نیازهای راهبردی کشور تبدیل می‌کند.

یافته‌های این پژوهش با نتایج مطالعات پیشین نیز هم‌سو است. تأکید بر توسعهٔ ابزارهای نوین وقف با نتایج پژوهش‌های کورکوت (2025)، نیسا و همکاران (2025)، لوبیس و مارپائونگ (2025) و سلیمان و همکاران (2022) مبنی بر نقش وقف نقدی، صندوق‌های وقفی و صکوک در تجهیز منابع مالی هم‌خوانی دارد. همچنین، نتایج مربوط به اهمیت زنجیرهٔ ارزش صنایع راهبردی با یافته‌های حمزه‌پور و طهماسبی بلوک‌آباد (۱۴۰۰) و حسینی (۱۳۹۴) دربارهٔ ضرورت تقویت زنجیره‌های تولید در شرایط تحریم سازگار است. از سوی دیگر، نقش مالی‌سازی وقف در افزایش تاب‌آوری اقتصادی و کاهش آثار تحریم، یافته‌های مرادی و همکاران (۱۳۹۳) و زارعی و همکاران (۱۴۰۳) دربارهٔ اقتصاد مقاومتی و ضرورت استفاده از ظرفیت‌های درون‌زا را تکمیل می‌کند. با این حال، وجه تمایز پژوهش حاضر آن است که برای نخستین بار این مؤلفه‌ها را در قالب یک مدل علّی و اعتبارسنجی‌شده تلفیق و مسیر تبدیل منابع وقفی به پیامدهای دفاع اقتصادی را به صورت نظام‌مند تبیین کرده است.

با وجود تلاش برای افزایش دقت و اعتبار نتایج، پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی نیز همراه بوده است. نخست، به دلیل تخصصی‌بودن موضوع، جامعهٔ مشارکت‌کنندگان به خبرگان حوزه‌های وقف، مالی اسلامی، صنایع راهبردی و اقتصاد مقاومتی محدود شد که ممکن است بر میزان تعمیم‌پذیری یافته‌ها اثرگذار باشد. دوم، مدل پیشنهادی در سطح کلان طراحی و اعتبارسنجی شده و در یک صنعت راهبردی خاص به صورت موردی اجرا نشده است. همچنین، محدودیت دسترسی به داده‌های مرتبط با حوزه‌های راهبردی و ملاحظات ناشی از شرایط تحریم امکان بررسی برخی از ابعاد اجرایی مدل را محدود کرد؛ از این رو، تعمیم نتایج به سایر بخش‌ها باید با در نظر گرفتن شرایط و ویژگی‌های هر صنعت صورت گیرد.

با توجه به یافته‌های پژوهش و تأیید روابط علّی میان ابعاد مدل، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شوند:

– ایجاد صندوق‌های سرمایه‌گذاری وقفی تخصصی برای صنایع راهبردی توسط سازمان اوقاف و با مشارکت بازار سرمایه، به منظور هدایت منابع حاصل از وقف نقدی، وقف سهام و سایر دارایی‌های وقفی به تأمین مالی حلقه‌های راهبردی زنجیرهٔ ارزش، به ویژه تحقیق و توسعه، تأمین مواد اولیه و سرمایهٔ در گردش.

– توسعهٔ ابزارهای مالی‌سازی وقف از طریق طراحی و انتشار صکوک وقفی و سایر ابزارهای مالی اسلامی متناسب با نیازهای صنایع راهبردی؛ به گونه‌ای که منابع وقفی از دارایی‌های غیرمولد به سرمایه‌گذاری‌های مولد و پایدار تبدیل شوند؛ موضوعی که در مدل پژوهش به عنوان مهم‌ترین حلقهٔ اتصال منابع وقفی به زنجیرهٔ ارزش شناسایی شد.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202

– استقرار نظام یکپارچهٔ حکمرانی موقوفات مبتنی بر شفافیت، نظارت شرعی، مدیریت ریسک و پاسخ‌گویی، به منظور افزایش اعتماد عمومی، ارتقای کارایی نهادهای واسط و پایداری جریان تأمین مالی؛ زیرا نتایج پژوهش نشان داد الزامات حکمرانی نقشی تعیین‌کننده در اثربخشی مالی‌سازی وقف دارند.

– گنجاندن مالی‌سازی وقف در سیاست‌های حمایت از صنایع راهبردی و اقتصاد مقاومتی به عنوان یکی از ابزارهای رسمی تأمین مالی؛ به گونه‌ای که منابع وقفی در کنار سایر منابع مالی، برای افزایش تاب‌آوری اقتصادی و کاهش آثار تحریم‌ها به صورت هدفمند به کار گرفته شوند.

مقاله حامی مالی ندارد.

مقاله تعارض منافع ندارد.

در تهیهٔ این مقاله، از هوش مصنوعی چت‌جی‌پی‌تی نسخهٔ ٦ (GPT-6) برای بهبود نگارش و بازنویسی بخش پیشینهٔ پژوهش استفاده شد. نویسندگان محتوای تولیدشده را بازبینی و ویرایش کردند و مسئولیت کامل محتوای نهایی مقاله را به عهده دارند.

٦- منابع فارسی

آذربایجانی، ک. (۱۴۰۳). تحلیل راهبرد اقتصادی عوامل مؤثر بر تجارت محصولات اساسی کشاورزی بین ایران و کشورهای عضو اتحادیهٔ اقتصادی اوراسیا با استفاده از رویکرد شبکه و جاذبه. *راهبرد اقتصادی*، *۱۳*(۴)، ۶۸۵-۷۲۲. https://doi.org/10.22034/es.2025.489585.1813

حسینی، ع. ا. (۱۳۹۴). *طراحی زنجیرهٔ تأمین رقابتی تحت شرایط تحریم با در نظر گرفتن استراتژی‌های بازگشت‌پذیر: نمونهٔ موردی صنایع تجهیزات پزشکی ایران*. سومین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم. https://civilica.com/doc/416028/

حمزه‌پور، م.، و طهماسبی بلوک‌آباد، ر. (۱۴۰۰). طراحی و تحلیل الگوی راهکارهای اثرگذار و اثرپذیر شکل‌گیری زنجیره‌های صادرات باثبات در صنایع راهبردی در شرایط تحریم. *اقتصاد دفاع و توسعه*، *۶*، ۷۱-۹۹. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25382454.1400.6.19.3.2

زارعی، ا.، فلاحی، م. ع.، و ملک‌الساداتی، س. س. (۱۴۰۳). تأثیر تحریم‌های بین‌المللی بر اقتصاد ایران با تأکید بر نقش صندوق توسعهٔ ملی: رویکرد مدل DSGE. *سیاست‌گذاری اقتصادی*، *۱۶*، ۳۵-۸۰. https://doi.org/10.22034/epj.2024.20548.2483

کاظمی نجف‌آبادی، م. (۱۴۰۰). موضوع‌شناسی فقهی وقف پول. *معرفت*، *۳۰*، ۲۳-۳۴. https://www.ensani.ir/file/download/article/1641816915-9723-1400-11.pdf

کاظمی نجف‌آبادی، م. (۱۴۰۱). تحلیل فقهی وقف سهام از منظر فقه امامیه و فقه اهل سنت. *معرفت اقتصاد اسلامی*، *۱۴*(۱)، ۲۰۷-۲۲۴. https://marefateeqtesadi.nashriyat.ir/sites/marefateeqtesadi.nashriyat.ir/files/article-files/11_6.pdf

کاظمی نجف‌آبادی، م.، و حسینی، س. ر. (۱۴۰۰). تحلیل ساختار فقهی هزینه‌ها و درآمدهای تکافل اجتماعی. *معرفت اقتصاد اسلامی*، *۱۳*(۱)، ۷-۲۶. https://www.magiran.com/p2486025

مرادی، ا.، مسعودی‌نیا، ح.، و ابراهیمی، ع. (۱۳۹۳). تحریم اقتصادی؛ فرصت‌ها و راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در تأمین منافع ملی. *راهبرد اقتصادی*، ۳. https://econrahbord.csr.ir/article_103271.html

References

Azarbaijani, K. (2024). Economic strategy analysis of factors affecting trade in basic agricultural products between Iran and the member states of the Eurasian Economic Union using the network and gravity approach. *Scientific Quarterly of Economic Strategy*, *13*(4), 685–722. https://doi.org/10.22034/es.2025.489585.1813 [In Persian]

Alsadi, N. (2025). The convergence of blockchain technology and Islamic economics: Decentralized solutions for Shariah-compliant finance. *arXiv Preprint arXiv:2501.02263*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2501.02263

Badrane, N., & Bamousse, Z. (2025). Innovative financing solutions: A transformative driver for financial performance of businesses in Morocco. *arXiv Preprint arXiv:2502.14393*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2502.14393

Hosseini, A. A. (2015). *Designing a competitive supply chain under sanctions conditions considering resilient strategies: A case study of Iran's medical equipment industry*. Third International Conference on Economics under Sanctions. https://civilica.com/doc/416028 [In Persian]

Hamzehpour, M., & Tahmasbi Boloukabad, R. (2021). Designing and analyzing the pattern of influential and influenced solutions for the formation of stable export chains in strategic industries under sanctions. *Quarterly Journal of Defense and Development Economics*, *6*, 71–99. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25382454.1400.6.19.3.2 [In Persian]

Jouti, A. T. (2022). Financial instruments and cash waqf: Bridging Islamic finance with sustainable development goals. In *Islamic social finance and sustainable development*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-04337-6

Kazemi Najafabadi, M. (2021). Jurisprudential topicology of cash waqf. *Ma'rifat*, *30*, 23–34. https://www.ensani.ir/file/download/article/1641816915-9723-1400-11.pdf [In Persian]

Kazemi Najafabadi, M. (2022). Jurisprudential analysis of waqf of shares from the perspective of imami and sunni jurisprudence. *Ma'rifat-e Iqtisad-e Islami*, *14*(1), 207–224. https://marefateeqtesadi.nashriyat.ir/sites/marefateeqtesadi.nashriyat.ir/files/article-files/11_6.pdf [In Persian]

Kazemi Najafabadi, M., & Hosseini, S. R. (2021). Jurisprudential structure analysis of costs and revenues of social takaful. *Ma'rifat-e Iqtisad-e Islami*, *13*(1), 7–26. https://www.magiran.com/p2486025 [In Persian]

Korkut, C. (2025). Waqf and zakat as drivers of community-based climate resilience in the net zero transition. *Discover Global Society*, *3*(1), 178. https://doi.org/10.1007/s44282-025-00333-y

Lubis, I. S., & Marpaung, M. (2025). Optimizing cash waqf and waqf asset development for sustainable socio-economic growth: Integrating Islamic financial institutions, sukuk, and social entrepreneurship models. *East Asian Journal of Multidisciplinary Research*, *5*(1). https://doi.org/10.55927/eajmr.v5i1.555

Majid, R. (2022). Rice land sustainability and agricultural financing through waqf. *Review of Islamic Social Finance and Entrepreneurship*, *1*(1), 13–24. https://doi.org/10.20885/RISFE.vol1.iss1.art2

Moradi, A., Masoudinia, H., & Ebrahimi, A. (2014). Economic sanctions: Opportunities and strategies of the Islamic Republic of Iran in securing national interests. *Scientific Quarterly of Economic Strategy*, *3*. https://econrahbord.csr.ir/article_103271.html [In Persian]

Nissa, I. K., Safitri, Y., & Hasan, B. M. M. (2025). Integration of cash waqf in the halal value chain ecosystem: A strategy to strengthen the competitiveness of halal products. *Likuid: Jurnal Ekonomi Industri Halal*, *5*(2). https://doi.org/10.15575/likuid.v5i2.48064

Suhairi, S., Saputra, A. A., Alimuddin, A., & Khareng, M. (2024). Regulatory and economic challenges in contemporary crowdfunding-based cash waqf. *MILRev: Metro Islamic Law Review*, *4*(2). https://doi.org/10.32332/milrev.v4i2.10343

Sulaeman, S., Zubaidah, S., & Nur'atikah, T. (2022). Optimization of Cash Waqf Linked Sukuk (CWLS) for supporting Indonesia's economic recovery post-COVID-19 era. *Review of Islamic Social Finance and Entrepreneurship, 1*(2), 69–84. https://doi.org/10.20885/RISFE.vol1.iss2.art4

Syahril, S., Zulfiqri, M., & Aunurrochim, A. (2025). Digital waqf transformation and MSME empowerment in the perspective of Islamic economics: A systematic literature review 2020–2025. *Referensi Islamika: Jurnal Studi Islam, 4*(2), 158–175. https://doi.org/10.66053/ri.v4i2.374

Zarei, A., Fallahi, M. A., & Maleksadati, S. S. (2024). The impact of international sanctions on Iran's economy with emphasis on the role of the national development fund: a DSGE model approach. *Economic Policy Journal, 16*, 35–80. https://doi.org/10.22034/epj.2024.20548.2483 [In Persian]

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149358.1202